

вартість кожного колективу залежна від вартости його членів, а людина варта стільки, скільки варт її характер; що не число членів партії, не сила її агітації, навіть не сила її волі і не воля досягнути власть надає властиву ціну партії, а тільки міра хосенної, культурної участі в школі суспільного життя; що лише той буде добрим політиком, хто принесе загально цінний хосен, а не буде з жорстокістю інквізиторів нищити всяку ересь у своїй партії, але зате буде, при захованні найбільшого такту, боротись з вправністю; хто не буде як зрадників громити абстинентів, а зате зуміє придбати прихильників; хто не буде шукати ріжниць, але спільнот; хто не забуде, що ще ніяка партія не здійснила в реальному житті ніякої своєї програми в цілості, та що всякі ідеї, подібно як рослини, приймаються, сходять, розцвітаються і дають плоди в залежності від почви, клімату і культури; хто не понизить а піднесе рівень міжпартійної боротьби і суспільної психології; хто розбитий суспільности, розеднаному народови найде нові форми життя у розбіжному світі і, що найважніше, дорогою глибоких студій і витривалої праці зуміє вслухатись в загальну атмосферу і в широкій масі відкриє дійсні стремління, інтереси і волю народу та пійме правдивий характер народного руху і життя. „Nicht Wille zum Leben, wie Schopenhauer lehrte — пише Dr. Burghard („Weltanschauungskrisis und Wege zu ihrer Lösung“), nicht Wille zur Macht, wie Nietzsche einprägte, sondern Wille zum Werk ist das Treibende, und diese Formel gibt in Kürze zugleich den Inhalt einer „Menschheit — und Werkreligion“, die als Ziel setzt die Heranbildung möglichst brauchbarer, guter, wer voller und vollkommener Menschen, die die Idee des Menschen erfüllen und die Bildung vollkommener Werke, an denen alle Teil gewinnen können.”

Д-р МИХАЙЛО ВОЛОШИН

ПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

(В законодавстві б. австро-угорської монархії а тепер у законодавстві Річипосполитої Польської).

При коментуванні тепер обовязуючих законних постанов про права української мови в урядах взагалі та в судах зосібна, стрічаємось часто з зуважанням, що на основі змісту протоколів обрад над польським законом про мову урядовання в судах, прокуратурах та нотаріаті вичувається інтенцію польського законодавця не то обмежити, але радше поширити права української мови та законно їх закріпити. Правдивість і щирість усякої інтенції висказаної словами, хочби запротоколованими, оцінюється звичайно після діл, які є без-

посереднім вислідом такої чи іншої інтенції. Такими ділами є саме польський закон з 31. липня 1924. № 73. поз. 724, про державну мову і мову урядування державних та самоуправних властей адміністраційних і закон з 31. липня 1924 № 78 поз. 757, про урядову мову в судах, прокуратурах та нотаріаті.

Щоб отже відповісти на питання, чи справді нові закони польської Республіки у нічому не обмежили загварантованих законними постановами б. австрійської монархії прав української мови та чи і у якій мірі відповідно згаданим вже інтенціям ті права поширили, — треба бодай в коротці пригадати, яким способом і у якій мірі давні австрійські законні постанови закріплювали за українським населенням Галичини і Буковини право користуватись своєю матірною українською мовою в урядах та зосібна в судах.

I.

Вже мало що не перед 100. роками на основі постанови ще цісаря Фердинанда I. видано в році 1848. міністеріяльний розпорядок, яким наказано, що усі урядовці української частини Галичини мають висказатись повним знанням української мови. Сей розпорядок виконувано так строго, що вже в січні 1849. р. Міністерство справедливости загрозило всім тим урядовцям, які не викажуть у найкоротшому часі повного знання української мови — утратою посади.

Опісля в часі найбільшої реакції і абсолютизму, бо в році 1852. розпорядком Міністерства справедливости з 22/10. ч. 16571, унормовано уживання мов у судах в Галичині в той спосіб, що сторонам вільно було вносити подання до судів в мовах: німецькій, польській або українській, а також протоколи малося списувати на тій мові, якою сторона послуговалася. Грамоти списані мовою краєвою: **польською чи українською** мусілось вписати тою самою мовою до збірника грамот, — а рішення та запоряди для сторін мусілось видавати в мові їхній, себто сторін і це **не вичікуючи аж жадання сторони** в тому напрямі.

А коли у 60-ти роках повіяло ліберальнішим духом — Міністерство справедливости розпорядком з 9-го липня 1860 ч. 10340, спрецизувало і подало до відома судам та прокуратурам, що краєвими мовами в Галичині є мова польська і мова українська, та що сторонам і їхнім заступникам (адвокатам) не тільки вільно вносити подання у своїй рідній мові, але також усі органи властей судових у службових зносинах зі сторонами обовязані уживати лише мови тих сторін, так при розправах як у писемних полагоджуваннях справ. — Рішає матірна мова сторони. Одначе навіть, колиб не було ще ніякого подання чи усної заяви, то уряди мали перестерігати, щоби сторона одержала яку небудь відповідь все в її (сторони) матерній мові а відносилося те до усяких вирішень, наказів, відповідей, ухвал, позволень, візвань і т. д. Устні роз-

прави і промови сторін та їх заступників в справах цивільних спірних і неспірних та в справах карних мали все відбуватися в мові сторони, згідно у мові, яка була матірною мовою обвинуваченого. Громади мали уважатись сторонами та їм вільно було відноситись до суду в такій мові, яку уважали своєю. Навіть квестію уживання українських а не латинських букв упорядковано найвисшою постановою цісарською з 10. квітня 1861, силою котрої наказано усім властям і урядам в Галичині і Буковині а також громадським урядам та магістратам приймати і полагоджувати подання на українській мові кирилицею, що мало розумітись скорописю та видавати сторонам свої рішення такимже самим письмом.

Рік 1867. приніс австрійську конституцію, значить основні державні закони, силою котрих усі народи австрійської держави мали стати рівноправними та кожний нарід мав ненарушиме право зберігати та плекати свою народність і свою мову, бо для усіх мов краєвих, а між ними і українській признано рівноправність в школі, уряді та публичному житті.

Розпорядком усіх міністерств з 5. червня 1869, ч. 2354 В. з. д. постановлено між іншим і те, що як суд на основі обов'язуючих законів чи розпорядків має видати рішення чи постанову на іншій мові а не польській, тоді належить послугуватись так у справозданні як і в нараді тою мовою, на якій має видатись рішення. Виданим до сего розпорядку — виконним розпорядком Міністерства справедливости з 11. серпня 1869, ч. 9973, наказано помістити на усіх будинках судових зверх і внутр на усіх відділах і у всіх повітах, де населення хочби в частині було українське — побіч написів німецьких і польських також і українські. Зосібна підчеркнено, що вписи гілотечні як також контестації на дотичних грамотах належить виконати в тій самій мові, в якій внесено подання до табулї. Наколиб сторони в справі спірній уживали двох ріжних мов як своїх матірних, то вирок належить видати на обох тих мовах.

Навіть справу видавання витягів і посвідок з парохіяльних метрик унормувало тодішне Міністерство внутрішних справ рескриптом з року 1875 (10/9 ч. 1767) в той спосіб, що свідоцтва з метрик як витяги з публичних книг, мусять бути дослівно згідні з оригіналом, — а як це малаб бути тільки посвідка якоїсь події записаної у книгах метрикальних, — то оставлено сторонам до волї жадати таких посвідок на якій небудь краєвій мові.

Згадаймо ще галицький краєвий закон з року 1907. про урядову мову повітів і громад а будемо мати загальний образ усіх законних постанов за часів б. австро-угорської монархії, і міру, до якої ті самі законні постанови гарантували українському населенні права матірної мови в урядах, та зосібна в судах.

А практика? Признати треба, що на загал уряди та зосібна суди придержувалися законних постанов. Хто з наших

передвоєнних адвокатів загляне до своєї реєстратури то з актів кожної передвоєнної справи сконстатувати може, що усі візвання, рішення, вироки, табулярні дозволи, вписи до книг, клявзулі гіпотечні (контестації), навіть вироки Найвисшого Трибуналу у Відні доручувано на українській мові сторонам чи заступникам. Всякі правні середники до центральних віденських властей, зажалення неважності чи ревізії до Найвисшого Трибуналу у Відні вносили Поляки на польській а Українці на українській мові і вироки в тих випадках містили теж текст в тійже мові. — Правда, були також випадки, де сей або той урядовець не хотів розуміти української мови, а тоді або протоколянт не уміє по українськи писати або машина українська у відділі канцелярійному попустилася, — всеж таки були се доволі спорадичні випадки, яким успішно запобігалось дорогою зажалень до надзірної влади.

Так було за часів б. австрійсько-угорської монархії, яку уважалось середовічною, ретроградною, а не новітною державою.

II.

В році 1918. впала австро-угорська монархія. Вже в році 1916, отже в часі, коли ще висліди гігантних змагань на усіх фронтах великої війни стояли під знаком питання, польський історик проф. Д-р С. Кутшеба видав свою працю п. з. „Характеристика панствовнещі польскей“. Наче приготовляючи суспільство на майбутнє воскресення вільної Польщі представив Кутшеба міраж благодатей і вольностей як нерозлучні прикмети польської державности ще з часів перед розборами. Він пише там, що краса державного існування Польщі полягала як раз у сполучі широких територій братною любовю, а не дорогою перемоги та насильства, а дослівно:

„...rozdawanie hojną dłonią tych swobód, jakie Polska pierwsza zdobyła, tolerancja religijna ....najzupełniejsza swoboda Żydów, przewilejami chronionych..... **tolerancja językowa wobec innych narodów, którym nie odbierano nigdy ich języka gwałtem czy prawem, w urzędzie, czy sądzie.....** czyż to nie piękne tej państwowości cechy, czyż one nie górują swą wartością wewnętrzną **над монархією, абсолютною, потężną, podziw mogącą budzić siłą i rozmachem, lecz ponurą uciskiem wolnej myśli, swobody?**“...*)

І впала ретроградна германсько-угорська монархія, а прийшла славянська, модерна Республіка Польська. О скільки ходить про „язикову толеранцію“, то ствердити належить, що в часі від 1918. року до 1924. р. себто до часу видання законів про мову, як небудь формально обовязували ще усі законні приписи австрійські що до справ української мови, то в дійсности у практиці усунено з урядів і судів всякий слід української мови. Усі запаси українських друків по судах піш-

*) „Głos prawa“ — Tolerancja językowa w Polsce dawniej a dziś. стор. 42., Ч. 9—10. з р. 1924.

ли на макулятуру і до тепер роблять з них коверти при доручуванні судових письм. Українська адвокатура і нечисленні свідомі одиниці підняли оборону прав української мови, жадаючи примінення обов'язуючих ще австрійських законних постанов. На найсвідоміших і найповажніших священиків посипались як з рога Амальтеї засуди старостинські на кару арешту у вимірах до 1. місяця з заміною на діймаючі грошеві кари за те, що так як за Австрії — виготовляли метрики на українській мові.

І серед такої суматохи „толеранції“ видано польські закони про мову, наведені в горі.

Поминено покищо закон про мову урядування властей адміністраційних, — се булоб темою для осібної праці, — а займемося лишень тими постановами закона з 31. липня 1924. № 78, поз. 757, про урядову мову в судах, прокуратурах та нотаріяті, — які очеркують права української мови, бо це безпосередно найбільш інтересує нашу адвокатуру і львину частину наших практиків взагалі. Вже в сьому місці підкреслити слід один знаменний факт. Першим ділом адміністрації молодой, модерної демократичної Республіки польської в часі від 1/11 1918 до 1924, отже в часі, коли ще обов'язували австрійські законні приписи про права української мови, — було як найскропулятніше усунення усіх написів на українській мові, не тільки на будинках залізно-дорожних стацій, дороговказах, орієнтаційних таблицях, але також з усіх публичних урядів та зосібна у всіх судах, так на зверх як і у внутрі, на поодиноких відділах канцелярійних судових та сенатах, отже проти виразного тоді ще обов'язуючого розпорядку Міністерства справедливости з 11. серпня 1869 ч. 9973. Польські закони про мову з р. 1924. не то, що не привернули справи написів до попереднього стану, але взагалі над цим перейшли до днешнього порядку, не згадавши про це ніже словом. За те пишеться загальний артикул закона про мову, що усі дотеперішні обов'язуючі приписи про мову ухилиються.

Ось се перше, доволі ярке „поширення“ прав української мови тепер обов'язуючим новітнім, модерним законодавством.

Вже навіть австрійсько-німецьке законодавство від початку ХХ. століття та від року 1914. постійно уживало терміну „Українці“, „український“ згідно з науковим устійненням, признаним навіть найвисшою науковою російською інституцією — Академією наук у колишньому Петрограді, як одиноко властивого очеркнення української нації.

Закони новітньої, молодой польської Республіки взагалі, а закони про мову зосібна уживають залюбки на означення української нації і мови, терміну „ruski“, „rusiński“, дарма, що між авторами тих законів були польські учені, професори університету. — І вийшли у практиці такі дива, що сторонам українським, зглядно їхнім заступникам, жадаючим видачі якогось судового рішення на українській мові, просто відмовано, з тої причини, що мовляв закон польський не знає укра-

їнської мови, лишень „руську“ чи „русінську“. Аж щойно по 3. роках а саме з початком року 1927. президія львівської Апеляції на основі рескрипту Міністерства Справедливости виявила судам, що назва мови „українська“ не ухиляє ідентичности мови та її законного управнення. Вияснення те кінчиться таким реченням: „*Wobec tego na żądanie strony wydania uchwały także w języku ukraińskim, należy wygotować uchwałę także w języku „ruskim“.* Хто знає дійсне значіння слова „*ruski*“, той оцінить справедливо тенденцію накинення цього означення Українцям. Один з найкрасших старших польських культурних діячів, щирый демократ, теперішний посол на сойм в Варшаві: **Каліновський** сказав, що одною з дуже недостойних справ є саме постійне вживання термінології „русин“ і „руський“ замість „українець“ і „український“, і це треба вже раз скорегувати, **бо це є уколювання шпильками.** Так сказав Поляк.

Законні постанови австрійські про мову — наказували судам дбати з уряду, не вичікуючи в цьому напрямі внесків чи бажань сторін — про це, щоби українські сторони одержували усі письма судові у їх матірній мові.

Інакше польський закон про мову в судах. Тут прийнято засаду як *conditio sine qua non*, — що сторона українська, як бажає користуватись правом своєї матірної мови, то мусить все і всюди виразно цього жадати. І так по думці арт. 2. уст. 6 і 7 тогож закона — обвинуваченому служить право **жадати**, щоб до акту обжаловання був долучений переклад на його мову матірну. Це **жадання** належить поставити перед покінченням доходжень або слідства. А далі сторони мають право **жадати**, щоб до вироків, рішень, ухвал і інших полагоджень в мові державній себто польській долучено урядовий переклад на їх матірну мову. **Жадання** таке належить поставити перед оголошенням полагодження згл. перед його виготовленням. І здавалось, що поміщення в позві виразного жадання *expressis verbis*, щоб в тій справі по думці арт. 2. уст. 7. закона про мову в судах, до **всяких** рішень, ухвал і т. д. долучувано урядовий переклад на матірну мову сторони, — сповнено все, чого закон вимагає. Тимчасом деякі суди почали цей припис так **benigne** інтерпретувати, що таке жадання треба ставити у кожному письмі та на кожній авдіенції чи розправі, як на ній має запасти якенебудь вирішення, отже, що таке загальне домагання в позві на час аж до укінчення спору — не вистарчає.

І ось знова своєрідне „поширення“ чи „удогіднення“ для сторін користуватись своїм правом, де наче ждеться на те, щоб навіть найсвідомійша сторона занята мериторичним питанням справи призабула поставити жадання відносно мови і через те вже втратила своє добре право користуватись матірною мовою.

Як і коли має скористати з добродійства арт. 2. уст. 6. зак. про мову — обвинувачений, що випадково почуває себе

невинним і як се погодити з приписами §§ 90, 111 і 112. кар. проц., це питання є отверте.

Здається ясною справою те, що сам дозвіл стороні користуватись своєю рідною матірною мовою в суді — має і повинен мати на цілі угодити тим сторонам доходження своїх прав на судовій дорозі. Се булаб природна інтенція. І не можна навіть припустити такої можливости, щоб дозволяючи комусь користуватись своєю матірною мовою — рівночасно його за те карати.

А що говорить закон про мову у судах в арт. 2. уст. 3?

Сторона, що внесла письмо в матірній мові, обовязана внести додатково його переклад на державну мову, як друга сторона представить судової таке жадання у 14. днях від доручення її того письма. В цім випадку попередне доручення, як і акти доконані судом на його підставі (вироки, рішення, ухвали) — є **позбавлені наслідків правних**, про що суд рішає з уряду. Днем доручення вважається той, коли доручено переклад. Це не виключає однак виконання вступних чинностей ексекційних, забезпечуючих ціль ексекції. **На рівні з жаданням перекладу — буде уважатись відмова прийняття письма, заявлена органу доручуючому, з приводу браку перекладу.**

Отся постанова диктує прямо і явно дуже діймаючі некористи тим, що зважуються користуватись матірною мовою, себто українською а не польською.

Тут ярко виступає два типи горожан: першої і другої класи. Ті перші мають нове право і нову спромогу прямо „зашпунтувати“ другим найпильнішу справу на довгий час та наразити на збільшення коштів тільки для того, що ті другі зважились скористати з прав своєї матірної мови. Та як півзваною стороною є неукраїнці, — то цю діймаючу законну небезпеку виминається внесенням перекладу рівночасно з позовом, але отся постанова законна дає такуж саму премію тим півзваним Українцям, які з чисто матеріальних користей зважились зажадати польського перекладу. А що се значить у пильних, наказових, векслевих справах і який це має моральний вплив на одиниці — се практичні правники мали нагоду в практиці своїй ствердити.

Арт. 2. уст. 8. польського закона про мову в судах постановляє всупереч колишньому розпорядкови австр. Мін. Справедливости з 11/8 1869 ч. 9973, що від тепер вписи до гіпотечних книг та торговельних реєстрів мають відбуватись в польській мові, а не як за Австрії в мові внесеного подання, бтже і в українській.

Хоча — по думці арт. 5. польського зак. про мову — Українці можуть **жадати**, щоб рішення Найвисшого Суду у Варшаві видавалось і на українській мові, але в звязку з постановою арт. 2. уст. 2. таке жадання і самі середники правні приймається лише в польській мові*) а не так, як приймав Відень — в українській мові.

*) Оречення Палати III. Найв. Суду з 8/4 1925. Рв. 124/25.

Постанову арт. 2. уст. 2. інтерпретують тутешні суди так строго і хибно в некористь прав української мови, що навіть зголошення зажалення неважності відносно карного присуду та жадання доручення вироку в цілі виведення цього зажалення відкидається, як воно внесене в українській мові, хоч полагода самого зголошення та просьби о доручення вироку належить до властивості судів, вимінених у арт. 3. тогож закона, до яких се відноситься.

Ще про останне з тих найяркїших недомагань цього закона: про мову — згадати треба. Зіставляючи постанови арт. 3. і 4. закона виходить, що українському адвокату як оборонцеві української сторони вільно промовляти на українській мові перед апеляційним судом у Любліні, а не вільно перед судами орїкаючими тогож апеляційного округа, — пр. у суді в Рівному, лиш по польськи. Яка тут рація, — не відомо.

Вкінці, сам закон не містить ніякої санкції ані ніяких вказівок про правні середники, якими малиб сторони боронитись проти неузгляднення навіть цеї мізерної рештки прав української мови. Остають хіба зажалення в дорозі надзору. І тому практика на ділі є така, що з ріжних причин судові письма на українській мові належуть до білих круків.

III.

З дотеперішного лише загального зіставлення законних приписів про права української мови, зосібна в судах у б. австрійському законодавстві а теперішньому польському, кождий читач, не тільки правник, але й ляїк може справедливо оцінити, як виглядає се мнїме „поширення“ прав української мови. Проект цього польського закона про мову у судах мав, як пишуть — виготовити львівський адвокат, член комісії для справ меншин — Д-р Левенгерц*).

Коли один з польських публіцистів на днях у одному з польських львівських щоденників закинув тій комісії знавців для справ меншин, що се комісія лише „gadająca“, бо нічого до тепер позитивного для справдішної розвязки kwestії меншин у Польщі не вирішила, — Д-р Левенгерц помістив у дотичному щоденнику вияснення, що комісія цеся мовляв має обовязок довірочности, що з олінії сеї комісії уряд користає у своїх наміченнях, та що в останних часах зроблено в Польщі багато в напрямі справедливого трактовання меншинних проблем і злагоди терть. Та мабуть сам автор того вияснення не міг би признати, що його проект, який стався законом про мову в судах є таким досягненням, що справедливо трактує проблем української меншини та лагодить терття. А щоб нас не посудили про сторонничість, то нехай нам вільно буде покликатись на знаменні зауважання Редакції „Głosu prawa“,

*) Гл. Д-р Пепанкі: Ustawy o języku państw. i języku urzędowania władz, „Głos prawa“ Rok I. Nr 7—8.

яка з нагоди появи тих польських законів про мову та дискусії над ними так пише:

„Rozwój wielkich narodowości nie musi i nie może polegać na pochłanianiu mniejszych. Żadna istotna konieczność państwowa nie wymaga tendencyjnego osadnictwa — na wschód, ani też dławienia języków mniejszości środkami przymusu nawet tam, gdzie one są niemal całkiem „między sobą”. Państwo jest organizacją równych i wolnych. Jak w koncercie państw lub w Lidzie Narodów ani Polska ani żadne choćby mniejsze państwo nie pozwoli traktować się jako organizm niższego rzędu li tylko z racji swej mniejszości fizycznej, względnie liczebnej, tak też **nie może być w obrębie państwa jedynie z tej racji obywatelstwa różnostopniowego.**)**.”

Такі уваги мусіли насунутись розумній та безсторонній людині. Тож наша українська парламентарна репрезентація, серед якої начислюємо стільки знаменитих правників, а зосібна членів Союзу Українських Адвокатів, — мусить звернути увагу на ці закони про мову і підприняти усі можливі міри в цілі бодай привернення українській мові тих прав, які вона мала за часів австро-угорської монархії.

А покищо, мусить йти легальна боротьба о права матірної мови а радше о ті рештки колишних прав. Утруднення, які найшлись в законних постановах, можуть, що првда змучити громадянина, але не повинні довести його до резигнації з усяких прав рідної мови. З свідомим громадянством стає свідомо і зорганізована українська адвокатура, яка навіть у найтяжших хвилинах свого високого а важкого та відповідального звання ніколи легкодушно в ім'я якої то більше чи менше корисної конюнктури не резигнувала і не зрезигнує з основних прав рідної матірної мови своєї та своїх клієнтів.

Д-Р ОЛЕКСАНДЕР НАДРАГА.

Кілька заміток про польське декретове законодавство останньої доби.

З кінцем марта ц. р. зібрався новий польський Сейм, та з ним здержалась повинь розпорядків президента Р. П. зі силою законів, що в дуже короткому часі намагалась захопити і дійсно обхопила багато ділянок обовязуючого в Польщі законодавства.

Та як ми, практичні правники, маємо якусь причину до вдоволення з нового Сейму, то безперечно це вдоволення

***) Гл. "Głos prawa" Nr. 7-8 з р. 1924 стт. 2. підкреслення моє (Д-р М. В.).